

**АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

КИСЛА ОКСАНА ФЕДОСІЇВНА

УДК 378.046:373.311.3

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ СТУПЕНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – „Теорія і методика професійної освіти”

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Шпак Вікторія Іванівна,
Інститут інформаційних технологій і засобів навчання
АПН України,
вчений секретар.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Мельничук Сергій Гаврилович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені В. Винниченка,
завідувач кафедри початкової освіти і соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Пуцов Володимир Іванович,
Університет менеджменту освіти АПН України,
професор кафедри теорії та методики освіти дорослих.

Захист відбудеться “25” грудня 2008 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розісланий “22” листопада 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В.Лапаєнко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Для сучасного суспільства характерним є посилення уваги до окремої людини, процесу та особливостей її розвитку і вдосконалення. У психолого-педагогічній сфері ця тенденція найбільш повно виявляється в переважанні особистісного підходу, визначенні гармонійного розвитку особистості як провідної мети сучасного виховання, спрямуванні досліджень на проблему поєднання соціальних та особистісних механізмів підготовки молоді до життя та праці у швидкозмінному суспільстві. Одним із її показників є загострення уваги науковців до питання самовизначення особистості як фахівця, професіонала, здатного адаптуватися на ринку праці, розкривати свої здібності, підвищувати свій творчий потенціал, навчатися впродовж життя, виявляти соціально-професійну мобільність.

Входження України в європейський освітній простір зумовлює необхідність орієнтації навчального процесу вищої школи на формування професійної компетентності та активності майбутніх фахівців. Все це вимагає від учителя не лише поінформованості, але й неперервного розвитку професійних якостей. Практика педагогічної роботи й сучасні умови життя ставлять підвищені вимоги до його інтелекту, поведінки, професійних якостей, саморозвитку, самореалізації, самовизначення. Низький рівень розвитку самовизначення призводить до невдач у фаховій діяльності. Нині неможливо розглядати самовизначення фахівця як природний процес, тому невідкладно постає найважливіше практичне завдання – створення культури самовизначення. Проблеми самовизначення на ринку праці особливо гостро торкаються сучасного студентства, для якого життєво важливою є готовність до майбутньої професійної діяльності. Від неї безпосередньо залежить професійна життєдіяльність кожної молодої людини і молодого покоління в цілому.

Як показує аналіз наукових праць, феномен професійного самовизначення цікавив соціологів, педагогів, психологів. У 80-90-і рр. ця тема була чи не найбільш популярною серед дослідників філософсько-етичних і психологічних проблем особистості. У працях Л. Когана, І. Кона, В. Осовського, Л. Сохань, М. Тітми, Г. Чередніченка, В. Шубкіна та ін. вивчались потреби, духовні запити, професійні орієнтації молоді, особливо в контексті соціально-економічних, демографічних і соціокультурних змін суспільства.

В незалежній Україні проблема професійного самовизначення стала активно розроблятися вітчизняними науковцями, переважно психологами. Основна увага дослідників спрямована на вивчення проблем профорієнтації учнів (Є. Неверкович, Н. Самоукіна, В. Носков), професіографії (Б. Федоришин), професійної спрямованості (О. Дубасенюк, Т. Гришенкова, В. Парамзін), професійної соціалізації (Л. Мітіна), самопізнання (В. Орлов, Є. Боброва), самосвідомості (С. Васьковська, Л. Мітіна, В. Сластьонін, А. Шутенко), саморозвитку (О. Анісімов, Р. Аязбекова, О. Романовський), самореалізації (І. Краснощок, Т. Розова), самовиховання (В. Семиченко), аналізу неперервності професійної освіти (В. Астахова, Є. Астахова, І. Зязюн, Ю. Киричков). В літературі висвітлено проблеми соціально-професійного становлення особистості (О. Дубасенюк, Е. Зеєр, В. Кушнір, В. Радул), образу світу, який формується завдяки професії (Є. Клімов). Найчастіше у фаховій літературі проблема професійного самовизначення розглядається як вибір професії, як центральне психічне новоутворення ранньої юності (Н. Варнавських, О. Вітковська, І. Жерноклеєв, О. Капустіна, Є. Клімов, М. Пряжніков, М. Підлячий, О. Туриніна, М. Хацієва). Формування готовності студентів до професійно-управлінського самовизначення досліджувала О. Щотка, мотиви професійного самовизначення – В. Федоров, професійне самовизначення вчених, викладачів, учителів – Г. Кожухар, Г. Мошкова, Є. Пряжнікова. Як філософську категорію професійне самовизначення розглядав О. Джура. Для теоретичного аналізу та узагальнення згаданої проблеми актуальними є зарубіжні дослідження (Д. Голанд, Д. Сьюпер). Аналіз значного масиву літератури щодо проблеми професійного самовизначення свідчить про розбіжність поглядів на суть даного феномена.

У дослідженнях з педагогіки, психології, соціології, філософії обґрунтовується, що професійне самовизначення не закінчується вибором професії, а триває впродовж трудового життя людини. Ми розглядаємо цей процес на етапі професійного навчання, що здійснюється в багаторівневій системі освіти. Проблеми багаторівневої освіти вивчаються вітчизняними (Л. Рижак, В. Кипень, М. Лещенко) та російськими вченими (Ю. Галагузова, В. Гончаров, М. Ескіндаров, В. Лопаткін, П. Одинцов, Л. Чистякова). Підготовці вчителів у системі багаторівневої освіти присвячено роботи Л. Казарина, Н. Касаткіної, В. Качуринського, В. Кузнєцова, Б. Невзорова та ін.

Ознайомлення з теоретичними доробками вчених, досвідом підготовки студентів у вищих навчальних закладах дало змогу виявити суперечності, які гальмують вирішення проблеми розвитку професійного

самовизначення майбутніх учителів, зокрема між:

- соціальним замовленням на формування активної і творчої особистості вчителя, який прагне до постійного саморозвитку і самовдосконалення та реальним станом вирішення цієї проблеми у вищій школі;
- вимогами до нової професійно-педагогічної ролі вчителя і традиційним підходом до його професійної підготовки;
- необхідністю динамічно реагувати на постійне оновлення особистісного потенціалу суб'єктів педагогічного процесу і недостатнім рівнем розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів.

Отже, проблема професійного самовизначення майбутніх учителів дотепер більшою мірою розроблялась у контексті практичної психології. В галузі професійної педагогіки вона вивчена недостатньо, хоча окремі питання ступеневої освіти досліджувалися зарубіжними та вітчизняними вченими (І. Бабин, Н. Булгакова, С. Власенко, В. Врагов, В. Грубінко, П. Ерднієв, М. Іванющенко, Ю. Киричков, В. Кіпелєв, К. Корсак, С. Ляпідовська, В. Сенашенко, Л.Хомич, В. Шинкарук). Як показало опрацювання літератури, проблема розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки ще не була предметом комплексного педагогічного дослідження.

Виходячи з актуальності зазначеної вище проблеми, недостатнього розроблення її в сучасній педагогіці та психології, а також її значення у розв'язанні нагальних практичних завдань освіти було визначено тему дисертаційного дослідження: **„Особливості розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота є складовою теми основного наукового напрямку „Зміст освіти, форми, методи і засоби підготовки вчителів” і входить до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М.П. Драгоманова й пов'язана з планом НДР відділу теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України при розробці теми „Діагностика і розвиток педагогічної майстерності в професійних навчальних закладах” (РК№0104U000693).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 11 від 31 травня 2007 р.) та узгоджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2007 р.).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка учителів початкових класів в умовах ступеневої освіти.

Предмет дослідження – розвиток професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої освіти.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

- 1) на основі результатів вивчення наукової психологічної й педагогічної літератури та практики підготовки фахівців з'ясувати сутнісну характеристику базових понять дослідження;
- 2) виявити критерії, показники та рівні розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів;
- 3) розробити модель розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів з урахуванням виявлених педагогічних умов та експериментально перевірити її ефективність за визначеними критеріями;
- 4) підготувати рекомендації щодо оновлення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів з метою розвитку їх професійного самовизначення.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що рівень розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів підвищиться за наявності спеціальної технології розвитку професійного самовизначення студентів – майбутніх учителів початкової школи, розробленої з урахуванням умов:

- цілісність професійної підготовки як єдності навчальної, виховної діяльності студентів, орієнтованої на об'єкт професійної діяльності вчителя, на основі інтеграції змісту професійно орієнтованих дисциплін;
- спрямованість професійної підготовки та діяльності викладачів ВНЗ на розвиток професійного самовизначення;

- формування у майбутніх учителів початкових класів потреби у професійному самовизначенні, оволодіння студентами навичками самопізнання, знаннями про ступеневу підготовку, наявність альтернатив вибору освітньої траєкторії.

Концептуальна ідея дослідження базується на положеннях гуманістичної філософії, методології особистісно орієнтованого підходу в педагогіці. В умовах швидкозмінного суспільства перед вищою школою постає невідкладне практичне завдання – формування культури професійного самовизначення, тобто конкурентоздатних професійно мобільних фахівців, спроможних вчитися впродовж життя, визначати власне майбутнє, свідомо робити вибір у будь-якій сфері й аналізувати прийняті рішення. Професійне самовизначення як частина життєвого самовизначення триває впродовж професійного життя людини. У кожний віковий період і різних етапах професійного шляху воно має свої особливості розвитку. Професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки до трудової діяльності є особливим, важливим етапом професійного становлення. Це інтегративна стрижньова характеристика людини, що включає професійно важливі якості. Такий процес є розвитком ставлення студента до своєї професії, себе як професіонала. Змістовим наповненням даного феномену є дії молодшої людини з самоаналізу, самопізнання і самооцінки здібностей і ціннісних орієнтацій, дії щодо розуміння міри відповідності власних особливостей вимогам обраної професії, дії з саморозвитку здібностей і можливостей у процесі професійної підготовки з метою досягнення більш повної відповідності відносно обраної професії і професії – відносно власних здібностей, інтересів. В умовах ступеневої підготовки вибір освітньої траєкторії є важливою умовою професійного самовизначення студентів. Особливість педагогічної професії, а саме її діалогічність, відкритість, креативність вимагає особливого підходу до проблеми професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукова методологія, зокрема основні положення системно-структурного підходу як методологічного способу пізнання педагогічних фактів, явищ і процесів, зокрема вивчення професійного самовизначення студентів, що дає можливість досліджувати його як складний, багатокомпонентний об'єкт, що постійно розвивається й має певну структуру (В. Беспалько, С. Гончаренко, Н. Ничкало, Ю. Конаржевський); діяльнісного підходу до організації навчально-пізнавальної діяльності, що передбачає послідовне включення студентів у різновиди навчальної та навчально-професійної діяльності (Б. Ананьєв, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); особистісно орієнтованого підходу, що дає можливість розвинути вміння та навички студентів, їх пізнавальну самостійність, інтереси, уподобання й забезпечує високий рівень професійної підготовки майбутніх фахівців (І. Бех, Є. Бондаревська, Е. Зеєр, О. Пехота, І. Якиманська); педагогічні та психологічні концепції розвитку неперервної професійної освіти (В. Андрущенко, В. Беспалько, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, С. Сисоєва); концептуальні ідеї педагогіки та психології про різнобічний розвиток особистості у цілісному навчально-виховному процесі (В. Андрущенко, Г. Балл, В. Бех, В. Бондар, В. Моляко, І. Підласий, В. Семиченко); розуміння професійного самовизначення як складової професійного становлення (В. Кудрявцев, Т. Шегурова), як процесу смислоутворення та механізму саморозвитку й самореалізації особистості професіонала (А. Маркова, М. Пряжніков).

Теоретичну основу дослідження становлять положення щодо:

гуманістичної філософії освіти і психології (В. Андрущенко, Г. Васянович, Б. Гершунський, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, В. Франкл);

ступеневої освіти й багаторівневої підготовки педагогічних кадрів (В. Вікторов, С. Власенко, Ю. Галагузова, В. Грубінко, П. Ердієв, М. Іванющенко, Н. Касаткіна, Ю. Киричков, В. Кіпелєв, К. Корсак, В. Кипень, М. Лещенко, С. Ляпідівська, Л. Рижак, В. Сенашенко, Л. Чистякова);

оновлення вищої педагогічної освіти, обґрунтування теоретичних і методичних засад професійно-

педагогічної підготовки студентів (В. Бондар, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, О. Кучерявий, С. Мельничук, О. Мороз, В. Семиченко, В. Сластьонін, Л. Хомич);

проблем розвитку особистості та її самосвідомості (К. Абульханова-Славська, А. Анісімов, А. Асмолов, Р. Аязбекова, С. Васьковська, Л. Мітіна, І. Чеснокова, А. Шутенко), зокрема закономірностей психічного розвитку особистості студентів (Б. Ананьєв, Н. Асташова, В. Бех, М. Дьяченко, Л. Кандибович, І. Кон, М. Тітма), професійного становлення особистості (Е. Зеєр, В. Кушнір, О. Леонтєв, В. Пуцов, В. Радул, С. Рубінштейн);

особистісного і професійно-педагогічного розвитку майбутніх учителів (Г. Балл, І. Бех, Л. Коваль, В. Мадзігон, С. Максименко, В. Моляко, О. Пехота, Н. Протасова, Л. Пуховська), зокрема мотивів, мотивації, психологічної компетентності та готовності до професійної діяльності особистості (Л. Божович, Е. Зеєр, Н. Кузьміна, Є. Клімов, Т. Кудрявцев, Л. Мітіна, А. Маркова, В. Сластьонін, В. Федоров);

проблем самовизначення особистості (М. Гінзбург, Є. Головаха, В. Сафін) та її професійного самовизначення (О. Вітковська, І. Жерноклеєв, Г. Кожухар, Г. Костюк, Є. Клімов, Г. Мошкова, М. Піддячий, М.Пряжніков, О. Туриніна, Б. Федоришин, П. Шавір).

Методи дослідження. На різних етапах наукового пошуку використано методи, адекватні предмету дослідження. *Теоретичні методи* (аналіз літературних джерел, логічний і порівняльний аналіз, систематизація, узагальнення, класифікація, синтез) використовувалися з метою визначення теоретичних основ дослідження, змісту та структури професійного самовизначення майбутніх учителів; *прогностичні* (моделювання та прогнозування) застосовувалися для розкриття теоретичних основ і розробки моделі професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів; *емпіричні* (анкетування, опитування, інтерв'ювання, бесіди, тестування, організація та проведення обговорень), *методи оцінювання* сприяли практичному вивченню стану проблеми; *експериментальні* (констатувальний і формувальний експерименти) слугували перевірці гіпотези дослідження; *математичні методи* (статистичне опрацювання емпіричних даних) забезпечили достовірність отриманих результатів.

Організація дослідження. Дослідження виконано впродовж 2003-2008 рр. і включало чотири основні етапи:

2003-2004 рр. – обґрунтовано методологічні засади, структуру, науковий апарат, програму дослідження; вивчено наукову психологічну, педагогічну, філософську, соціологічну літературу з проблеми дослідження;

2004-2005 рр. – проведено констатувальний експеримент для вивчення розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів, розроблено модель професійного самовизначення;

2005-2007 рр. – здійснено експериментальну перевірку авторської моделі професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів, апробацію технології розвитку досліджуваного феномену, аналіз проміжних результатів, корекцію експериментальної технології, проведено формувальний експеримент;

2007-2008 рр. – узагальнено результати дослідження відповідно до мети і завдань, сформульовано основні висновки, оформлено текст дисертації.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась у Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка, Національному педагогічному університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ). У педагогічному експерименті було задіяно 354 студента.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження. *Вперше* професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів розглядається на етапі навчання у ВНЗ як складова життєвого самовизначення, що триває впродовж професійного життя людини; складова професійного становлення, що має певні особливості, проявляється у процесі формування ставлення до майбутньої професії, себе;

розроблено, науково обгрунтовано та експериментально перевірено модель професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів (виокремлено основні складові: мету, завдання, принципи, зміст технології, етапи роботи, критерії та показники даного феномену, педагогічні умови його розвитку та результат);

визначено критерії (інтерес до майбутньої професії, сформованість системи цінностей, наявність і знання альтернатив вибору, активність у всіх видах діяльності, вміння здійснювати самопізнання і самоаналіз, професійно-педагогічна спрямованість особистості, наявність професійних намірів і планів, самостійність і відповідальність за прийняті рішення), показники досліджуваного феномену та апробовано методику діагностування рівнів (високий, середній, низький) розвитку професійного самовизначення в умовах ступеневої підготовки;

виділено педагогічні умови розвитку професійного самовизначення (цілісність професійної підготовки як єдність навчальної, виховної діяльності студентів, орієнтованої на об'єкт професійної діяльності вчителя, на основі інтеграції змісту професійно орієнтованих дисциплін; спрямованість професійної підготовки та діяльності викладачів ВНЗ на розвиток професійного самовизначення; формування у майбутніх учителів початкових класів потреби у професійному самовизначенні, оволодіння студентами навичками самопізнання, знаннями про ступеневу підготовку, наявність альтернатив вибору освітньої траєкторії).

Подальшого розвитку набули положення щодо професійного самовизначення як процесу, що має бути безперервним впродовж професійного життя.

Уточнено суть поняття “професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів”, „освітня траєкторія”.

Практичне значення дослідження визначається тим, що автором розроблено методику проведення інтегрованих експериментальних занять, практичних завдань, педагогічних ситуацій, профорієнтаційних ігор, тематичних кураторських годин з метою розвитку професійного самовизначення у процесі професійної підготовки студентів; внесено доповнення у зміст курсів „Вступ до спеціальності”, „Історія педагогіки”, „Загальні основи педагогіки”, „Основи педагогічної майстерності”, „Основи загальної психодіагностики”, „Вікова психологія”, „Педагогічна психологія”; розроблено посібник для студентів „Поради першокурснику” з метою полегшення адаптації; експериментально апробована технологія розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів, яка може бути використана в системі підготовки вчителів початкових класів; модифіковано діагностичні методики („Порівняння мотивації”, „Педагогічні ситуації”) для використання у навчально-виховному процесі вищих закладів освіти. Використання матеріалів дисертаційного дослідження дозволяє науково-педагогічним працівникам підвищити ефективність професійної підготовки студентів.

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка № 04-11/778 від 05.02.2008), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/1950 від 29.10.2007), Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу імені І.Я. Франка (довідка № 307 від 05.02.2008), ВКНЗ СОР „Лебединське педагогічне училище імені А.С. Макаренка” (довідка № 455 від 06.02.2008), Глухівського державного педагогічного університету (довідка № 1596 від 17.06.2008), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 1925 від 04.02.2008).

Вірогідність наукових результатів дослідження забезпечено методолого-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень; використанням комплексу взаємодоповнюючих сучасних діагностичних методів, адекватних об'єкту, предмету й завданням дослідження; аналізом значного обсягу філософських і психолого-педагогічних теоретичних праць з теми дослідження; результатами експериментальної перевірки розроблених положень; поєднанням якісного та кількісного аналізу емпіричних даних, одержаних статистичними методами обробки результатів дослідження, а також позитивними наслідками їх упровадження.

На захист виносяться: - теоретично обґрунтоване положення щодо професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів як складової життєвого самовизначення, що триває впродовж професійного життя людини; складової професійного становлення, що має певні особливості, проявляється у процесі формування ставлення до майбутньої професії, себе;

- педагогічні умови розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів:

1) цілісність професійної підготовки як єдність навчальної, виховної діяльності студентів, орієнтованої на об'єкт професійної діяльності вчителя, на основі інтеграцію змісту професійно орієнтованих дисциплін; 2) спрямованість професійної підготовки та діяльності викладачів ВНЗ на розвиток професійного самовизначення; 3) формування у майбутніх учителів початкових класів потреби у професійному самовизначенні, оволодіння студентами навичками самопізнання, знаннями про ступеневу підготовку, наявність альтернатив вибору освітньої траєкторії;

- модель професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри педагогіки і методики початкового навчання НПУ ім. М.П. Драгоманова, Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, висвітлено у доповідях на Міжнародних науково-практичних конференціях: „Підготовка вчителя початкової школи в умовах нової парадигми освіти” (Київ, 2004), „Ціннісні пріоритети освіти в XXI столітті: орієнтири і напрями сучасної освіти” (Луганськ, 2005); „Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів у контексті Болонського процесу” (Чернівці, 2005); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів” (Вінниця, 2005), „Формування професійної компетентності вчителя початкової школи в контексті моніторингу якості освіти” (Переяслав-Хмельницький, 2006), „Українська психолого-педагогічна наука і практика у Європейському просторі” (Київ, 2006), „85 років освітнього шляху. Сторінки історії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії” (Хмельницький, 2006), „Реалізація нових технологій навчання, виховання та розвитку молодших школярів у творчому досвіді вчителів початкових класів” (Глухів, 2007); XII Всеукраїнських педагогічних читаннях „В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: проблеми свободи і відповідальності у вихованні особистості” (Полтава, 2005); Міжвузівській науково-практичній конференції „Інноваційні технології навчання, виховання та розвитку молодших школярів” (Чернігів, 2006); педагогічних читаннях „Спадщина Софії Русової у контексті підготовки вчителя сучасної початкової школи” (Чернігів, 2007); звітно-науковій конференції молодих учених університету за 2003 рік „Науково-дослідна діяльність молодих учених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (Київ, 2004).

Публікації: результати дослідження відображено в 13 одноосібних друкованих працях, з яких 7 опубліковано у наукових фахових виданнях, 4 – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 – у збірнику наукових праць, 1 – у навчально-методичному посібнику для студентів.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки, додатки, список використаних джерел, що налічує 296 найменувань. Дисертація містить 2 таблиці, 2 рисунки, 1 схему, 7 діаграм; 11 додатків на 48 сторінках. Обсяг основного тексту – 181 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір та актуальність теми дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано гіпотезу та завдання, визначено основні методи дослідження, розкрито наукову новизну роботи, її теоретичне і практичне значення, подано відомості про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** „Теоретичні засади професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів” розкрито сутність поняття „самовизначення”, розглянуто різні підходи науковців до поняття

„професійне самовизначення”, з’ясовано суть, структуру професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів, значення вибору в процесі професійного самовизначення.

У наукових розвідках поняття „професійне самовизначення” особистості базується на ознаках такого феномена, як самовизначення. Проблема професійного самовизначення є предметом вивчення багатьох наук (педагогіка, психологія, соціологія та ін.), що породжує її розгляд із різних позицій.

Вивчення проблеми професійного самовизначення ускладнюється відсутністю розробленого понятійного апарату. Як синоніми використовуються терміни „професійна соціалізація”, „життєве самовизначення”, „професійна орієнтація”, „професійна кар’єра”, „професійне становлення”.

Професійне самовизначення досліджувалось переважно в межах психологічної проблеми профорієнтації та обмежувалось юнацьким віком. Ми розглядаємо професійне самовизначення як процес, що триває протягом трудового життя людини. Предметом його є специфічно організована психолого-педагогічна діяльність щодо знаходження людиною смислу професійної діяльності. Професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів відбувається у процесі вибору освітньої траєкторії, в ході якого продовжується становлення особистості студента, реалізується система суспільних орієнтирів, без якої молодь не може обрати освітню траєкторію (цінності вищої освіти, вимоги суспільства до фахівців у галузі освіти), розкривається прагнення особистості до самореалізації.

Професійне самовизначення є ядром професійного становлення, яке характеризується як: складова частина загального розвитку особистості; процес оволодіння професією; процес формування позитивних професійних мотивів, якостей особистості, прийомів і способів виконання професійної діяльності. Цей феномен є найважливішою умовою особистісного зростання і професійного розвитку студента; це складний процес набуття себе і свого життєвого шляху. Потреба людини самовизначатись є рушійною силою її подальшого розвитку.

У процесі і в результаті професійного самовизначення відбувається формування внутрішньої готовності до усвідомленої і самостійної побудови, коригування моделей власної поведінки і перспектив свого розвитку; формування рис, необхідних для професійної діяльності.

На нашу думку, професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів – це тривалий процес розвитку ставлення людини до своєї професії, себе як професіонала. Змістом даного феномену є дії людини з самоаналізу, самопізнання, самооцінки здібностей і ціннісних орієнтацій, дії щодо розуміння міри відповідності власних особливостей вимогам обраної професії, дії з саморозвитку здібностей і можливостей у процесі професійної підготовки і навчання з метою досягнення більш повної відповідності себе щодо обраної професії і професії – відносно власних здібностей, інтересів. Тобто, змістом професійного самовизначення є: самопізнання, самооцінювання, саморозвиток.

В основі професійного самовизначення лежить вибір, у процесі якого виняткову роль відіграють потреби особистості, зокрема потреба у самореалізації. Здатність до свідомого самостійного вибору цілей і засобів їх досягнення є вихідною умовою самовизначення особистості. З огляду на це, професійне самовизначення розглядається нами через ціннісний вибір майбутніми вчителями початкових класів варіантів професійного розвитку – освітньої траєкторії. Можливість вибору освітньої траєкторії дає студентам багаторівнева система освіти. Освітню траєкторію ми розглядаємо як можливість студента на основі вибору визначати свій освітній шлях, задовольняти потреби в освіті, отриманні кваліфікації в обраній сфері, інтелектуальному, фізичному, моральному розвитку з урахуванням сформованості інтересів і нахилів, запиту на ринку праці, самооцінки можливостей. Опинившись перед вибором, студент перебуває в суб’єктивному просторі, з якого можливий рух у кількох напрямках – яку позицію обере особистість, залежить від того, наскільки вона сприймає себе як активного творця власного майбутнього. Готовність особистості до вибору є певним внутрішнім станом, що характеризується зрілістю особистісних структур. Поведінку під час вибору можна визначити, врахувавши мотивацію, оцінку людиною своїх можливостей, усвідомлення плану досягнення мети, передбачення результату.

Необхідно формувати у студентів здібності проектування особистісного професійного розвитку – усвідомлення власної стратегії і тактики оволодіння освітньою програмою, здійснення самооцінки результатів навчально-пізнавальної діяльності – виховувати відповідальність за здійснення самостійного вибору освітньої траєкторії.

У **другому розділі** „Освітня траєкторія як механізм професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів” подано опис критеріїв та показників професійного самовизначення, теоретично

обґрунтовано модель професійного самовизначення та діагностика вихідного рівня розвитку даного феномену.

Процес формування у студентів механізму професійного самовизначення має бути керованим. Для здійснення якісного і кількісного аналізу змін, що відбуваються в ході професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, було виділено критерії і показники професійного самовизначення.

З огляду на те, що професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів розглядається у процесі майбутньої професійної діяльності, логічно виділити компоненти професійного самовизначення відповідно до компонентів педагогічної діяльності: мотиваційно-ціннісний, оцінно-змістовий, діяльнісний. Кожний компонент має відповідні критерії і показники: інтерес до майбутньої професії (показники: позитивна мотивація вибору професії, наявність інтересу до професійно орієнтованих дисциплін, усвідомлення правильності обраної професії, задоволеність від зробленого вибору), сформованість системи цінностей (показники: усвідомлення цінностей вищої освіти, наявність смислу педагогічної діяльності, узгодженість особистісних і професійних цінностей), наявність і знання альтернатив вибору (показники: наявність знань про освітньо-кваліфікаційні рівні, сформованість знань про майбутню професійну діяльність; усвідомлення смислу педагогічної діяльності), активність у всіх видах діяльності (показники: відвідування спеціальних занять, систематичне виконання наміченого на заняттях, творчий підхід до педагогічної діяльності, активність у науково-дослідній роботі), вміння здійснювати самопізнання і самоаналіз (показники: самооцінка педагогічних здібностей, особистісних рис, сформованість ідеалу педагога), професійно-педагогічна спрямованість особистості (показники: прагнення до професійного зростання, висока позитивна мотивація досягнення, гуманістична спрямованість особистості), наявність професійних намірів і планів, що реалізуються у певній діяльності (показники: наявність перспективної мети, усвідомлення близьких і далеких цілей, що ведуть до її реалізації, усвідомлення того, що людина – творець власного майбутнього), самостійність і відповідальність за прийняті рішення (показники: прагнення до саморозвитку і самоосвіти, внутрішній локус-контроля).

Розроблений комплекс діагностичних методик дав змогу дослідити кожен із компонентів професійного самовизначення (анкетування студентів, тести САТ, СЖО, методики „Ціннісні орієнтації”, „Порівняння мотивації”, „Задоволеність роботою”, „Питання, які я б задав собі” тощо). Кількісні та якісні дані було підтверджено й доповнено методами математичної статистики, спостережень та бесід зі студентами. Аналіз матеріалів констатувального експерименту показав, що 8% студентів мають високий рівень розвитку професійного самовизначення, 56,5% – середній, 35,5% – низький; необхідна спеціальна цілеспрямована робота з розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів у навчально-виховному процесі; у діяльності багатьох кафедр відсутня система, „не працює” міжпредметна інтеграція, кожен викладач вирішує завдання щодо розвитку особистості майбутнього вчителя лише в межах своєї навчальної дисципліни. Це дало можливість визначити основні напрями роботи формуального експерименту:

- розвиток особистості студента як суб'єкта навчальної і професійно-педагогічної діяльності, активного творця власного майбутнього,
- виховання потреби майбутніх учителів початкових класів у професійному самовизначенні та оволодіння навичками самопізнання через наявність смислу життя, що реалізується у реалістичності життєвих цілей, задоволеності самореалізацією і майбутньою професією, уявленні про професійний шлях в єдності минулого, теперішнього і майбутнього;
- розвиток адекватної самооцінки професійно важливих здібностей з метою прагнення до професійного саморозвитку і самореалізації;
- формування вміння обирати освітню траєкторію за умови отримання знань про сучасну ступеневу підготовку, а також наявності альтернатив вибору.

Внаслідок аналізу психолого-педагогічної літератури та даних експериментальної роботи розроблено модель розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів. Вона відображає структурно-функціональну взаємодію мети, завдань, змісту, технології розвитку професійного самовизначення, його критеріїв, показників і результату.

Основною метою експериментальної роботи є формування знань, умінь, навичок і досвіду здійснення професійного самовизначення. В основу експериментальної технології покладено такі принципи: усвідомленої перспективи; розвиток рефлексії; використання інтерактивних засобів навчання; оптимального поєднання індивідуальної та колективної форм навчально-виховної діяльності; залучення студентів до самопізнання, варіативності діяльності в розвитку індивідуального стилю особистості; єдність навчальної і

виховної роботи у підготовці до майбутньої професії, орієнтація діяльності студентів на об'єкт майбутньої професійної діяльності, співробітництва та особистісно-орієнтованої взаємодії в системі „викладач-студент”.

Успішність професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів досягається шляхом включення у зміст психолого-педагогічних дисциплін матеріалів про можливості і шляхи побудови освітньої траєкторії, про шляхи і засоби здійснення самопізнання, матеріалів стосовно реформування системи освіти в Україні у зв'язку з підписанням Болонської угоди; шляхом інтеграції змісту професійно орієнтованих психолого-педагогічних дисциплін.

Теоретичне дослідження проблеми і реальний стан розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів дозволили виявити педагогічні умови його розвитку:

- цілісність професійної підготовки як єдність навчальної, виховної діяльності студентів, орієнтованої на об'єкт професійної діяльності вчителя, на основі інтеграції змісту професійно орієнтованих дисциплін;
- спрямованість професійної підготовки та діяльності викладачів ВНЗ на розвиток професійного самовизначення;
- формування у майбутніх учителів початкових класів потреби у професійному самовизначенні, оволодіння студентами навичками самопізнання, знаннями про ступеневу підготовку, наявність альтернатив вибору освітньої траєкторії.

У **третьому розділі** „Експериментальна перевірка технології розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів” описано послідовність проведення формувального експерименту, проаналізовано результати дослідження.

Розроблена технологія розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів експериментально перевірялась у 4 етапи. На соціально-психологічному етапі (1 курс) робота була спрямована на полегшення адаптації студентів до нової ситуації навчання. Важлива роль у цьому надавалась куратору групи і змісту професійно-орієнтованих дисциплін.

На 2 курсі (діагностико-орієнтувальний етап) увага акцентувалась на розвитку вміння здійснювати самопізнання і самоаналіз. Метою роботи було стимулювання процесів самопізнання студентів, вироблення вміння зіставляти наявні особистісні якості з вимогами професії, прийомів самовиховання необхідних якостей. Кураторами груп були проведені виховні години (зустріч з учителями початкових класів, конкурс творів, бесіди „Що означає „бути конкурентоздатним”, „Вища освіта – необхідність сьогодення чи дань моді?”, зустріч із практичним психологом, дискусія „Гарний вчитель – це...”). На заняттях з вікової психології було розкрито сутність, зміст, етапи і критерії професійного самовизначення. Були проведені тренінгові заняття, що мали діагностико-пізнавальний проміжний характер. Такі заняття є засобом коригування професійних намірів і установок студентів на подальше самовизначення. Завдання на цих заняттях були спрямовані на розвиток інтересу до педагогічної діяльності, вироблення прогностичних вмінь, усвідомлення свого життєвого шляху у минулому, теперішньому і майбутньому.

Коригувально-адаптаційний етап (3 курс) передбачав первинне входження студента у майбутню професію. Продовжувалась робота з адаптації студентів до професійної діяльності. Вона спрямовувалась на самопізнання особистості, коригування професійних намірів і планів. Педагогічна практика на 3 курсі визначає ставлення студента до майбутньої професії. Після практики частина студентів зневіряється у професії, прагне у майбутньому змінити її; інші, навпаки, прагнуть до саморозвитку, самовдосконалення. У зв'язку з цим при експериментальному навчанні були використані психолого-педагогічні ситуації, завдання на висловлення свого ставлення, на необхідність вибору і пояснення його, на виявлення розуміння професії і себе в професії. Були проведені інтегровані заняття, заняття на основі міжпредметних зв'язків, профорієнтаційні ігри („Зоряна година”) для розвитку вміння здійснювати самопізнання і робити висновки для успішного самовизначення. На кураторських годинах були проведені бесіда „Перші спроби у професії”, зустріч із практичним психологом „Розчарування у професії. Як допомогти собі”, дискусія „Освіта – запорука успіху і конкурентоздатності”. Було розкрито проблеми: „Конфлікти професійного самовизначення, їх причини”, „Кризи професійного становлення та особливості їх подолання у різні вікові періоди”, „Кризові періоди у професійному житті педагога”.

Робота на етапі узгодження особистих професійних можливостей і потреб (4 курс) включала: вивчення психолого-педагогічної теорії та ознайомлення майбутніх учителів зі шкільною практикою, формування установки на відповідальне і творче ставлення до професії, усвідомлення соціального значення майбутньої професії, прояв любові та інтересу до дітей, усвідомлене ставлення до себе як суб'єкта педагогічної діяльності.

Професійно-педагогічна і психологічна підготовка студентів виконувала виховні і розвивальні функції, пов'язані з розвитком професійного самовизначення. Особливе значення надавалось виробленню вміння здійснювати усвідомлений вибір освітньої траєкторії, формуванню бачення професійного майбутнього, вміння будувати професійні плани, бачити можливі проблеми у досягненні поставленої мети і шляхи їх розв'язання, усвідомлення значення освіти при виборі професійного шляху, розвитку якостей, необхідних для прийняття рішення, почуття успіху, впевненості у собі.

На всіх етапах експериментальної роботи використано: інтегровані заняття з психолого-педагогічних дисциплін, міжпредметні зв'язки, профорієнтаційні ігри, тренінги, лекції-конференції, самостійна робота, завдання на самопізнання, розв'язування педагогічних ситуацій.

Таким чином, зміст занять, види завдань (завдання на самопізнання, рефлексію, аналіз проблемних ситуацій, нетрадиційний початок занять, тривалі завдання), інтерактивні методи навчання (мозковий штурм, робота в мінігрупах, в парах, дискусії, рольові ігри, інсценізації), нетрадиційні форми проведення занять (заняття-конференція, заняття з елементами тренінгу), профорієнтаційні ігри („Зоряна година”, „Епітафія”, „Торг”, „Пастка”), кураторські години (зустріч з випускниками „Як реалізувати себе у житті?”, конкурс творів „Учитель майбутнього – який він?”, зустріч з учителями „Секрети успішного педагога”, „Професійний успіх і як його здобути”, дискусія „Освіта – прихований скарб. Чому?”, „Що значить якісна освіта”, зустрічі з представниками Служби зайнятості, з юристом, бесіда „Що потрібно знати, щоб правильно побудувати кар'єру”) – все це сприяло ознайомленню студентів із ситуацією у вищій освіті, що пов'язано з підписанням Болонської угоди; усвідомленню студентами необхідності постійного самовдосконалення, саморозвитку з метою підвищення конкурентоздатності на ринку праці, розумінню значення „навчання впродовж життя”; формуванню здатності до самопізнання з метою самоаналізу потреб, можливостей, індивідуальних особливостей, коригування життєвих і професійних планів; формуванню вмінь застосовувати набуті знання у практичній діяльності при виборі освітньої траєкторії.

На завершальному етапі формувального експерименту в КГ та ЕГ було проведено контрольний зріз, мета якого – порівняти результати, отримані на констатувальному та формувальному етапах дослідження. Ефективність упровадження експериментальної методики визначалася за результатами виконання студентами завдань, ідентичних до тих, які виконувались у ході констатувального експерименту, за тими ж критеріями і показниками. Кількісні та якісні дані було підтверджено та доповнено даними, отриманими методами спостережень, бесід, анкетувань студентів.

На кінець експерименту високий рівень розвитку професійного самовизначення виявили 8% студентів КГ, в ЕГ - 29%, середній рівень у КГ був у 54% студентів, в ЕГ - 51%, низький рівень - 38%, 20% відповідно.

В результаті проведеної роботи інформованість студентів щодо можливості здобуття певного ОКР зросла, високий і середній рівень знань показали 26% і 55% студентів ЕГ і 10% і 32% студентів КГ. Змінилося ставлення студентів до отримання певного ОКР. В ЕГ збільшилась кількість студентів, які прагнуть здобути ОКР магістра (на 30%), спеціаліста (на 16,6%), бакалавра (на 6,6%). Середній показник задоволеності майбутньою професією збільшився на 26%. Виявлено, що на 50% збільшилась міра узгодженості особистісних і професійних цінностей. Тест САТ дав можливість визначити загальний рівень розвитку потреби у самореалізації. На 12% збільшилась кількість студентів ЕГ що належать до високого і середнього рівнів розвитку потреби у самореалізації. Після проведених занять збільшився показник осмисленості життя у студентів ЕГ – на 20% стало більше студентів з високим показником осмисленості життя, на 33% зменшилась кількість студентів із низьким рівнем. На 10% збільшилась кількість студентів ЕГ, що мають високий рівень вміння здійснювати самопізнання. Виріс показник локус-контролю – до експерименту 37% студентів були переконані, що вони не мають достатньо свободи вибору, щоб побудувати життя у відповідності зі своїми цілями та уявленнями. Тест, проведений після експериментальних занять, показав, що 56,6% і 33,3% студентів мають відповідно високі і середні показники локус-контролю, вони впевнені, самостійні щодо прийняття рішень.

Зіставлення проаналізованих результатів, отриманих у на завершальному етапі формувального експерименту в КГ та ЕГ, з даними констатувального експерименту підтверджує ефективність розробленої експериментальної технології (рис. 1).

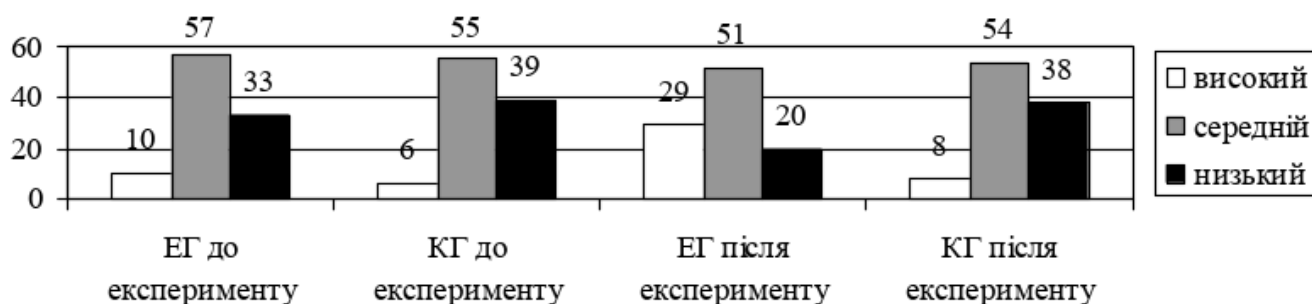

Рис. 1. Порівняльний аналіз рівнів розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів до і після експерименту

Результати експериментальної роботи дозволяють стверджувати, що запропонована технологія містить значний потенціал для розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки.

У дисертації здійснено узагальнення одержаних дослідницьких результатів щодо вирішення нового наукового завдання, що виявляється у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності технології розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів та умов її впровадження у навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів. Проведене у відповідності до визначених завдань теоретико-експериментальне дослідження дає підстави зробити такі **ВИСНОВКИ:**

1. На сучасному етапі реформування вищої освіти проблема розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки особливо актуальна і водночас недостатньо розроблена у педагогіці вищої школи.

У сучасній психологічній і педагогічній літературі феномен професійного самовизначення недостатньо досліджений, немає чіткого визначення поняття „професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів”. У зв’язку з цим уточнено поняттєвий апарат, охарактеризовано поняття „професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів” як тривалий процес розвитку ставлення людини до своєї професії, себе як професіонала. Змістовим наповненням цього феномену є дії молодої людини щодо самоаналізу, самопізнання та самооцінки здібностей і ціннісних орієнтацій; розуміння міри відповідності власних особливостей вимогам обраної професії; саморозвитку здібностей і можливостей у процесі професійної підготовки та навчання з метою досягнення більш повної відповідності себе відносно обраної професії і професії – відносно власних здібностей, інтересів. Вважаємо, що структура професійного самовизначення складається з таких компонентів, як: мотиваційно-ціннісний (самопізнання), оцінно-змістовий (самооцінка), діяльнісний (саморозвиток).

В умовах ступеневої підготовки майбутніх учителів початкових класів вибір освітньої траєкторії є важливою умовою професійного самовизначення студентів. Під освітньою траєкторією розуміємо можливість студента на основі вибору визначати свій освітній шлях, задовольняти потреби в освіті, отриманні кваліфікації в обраній сфері, інтелектуальному, фізичному, моральному розвитку з урахуванням сформованості інтересів і нахилів, попиту на ринку праці, самооцінки можливостей. Вибір освітньої траєкторії – це складний механізм прийняття студентом рішення про можливі шляхи побудови професійного майбутнього. Освітня траєкторія майбутніх учителів початкових класів має такі варіанти: вибір бакалаврської програми підготовки; вибір програми підготовки спеціаліста; вибір магістерської програми підготовки; робота за спеціальністю; отримання другої спеціальності; робота не за спеціальністю. Вибір освітньої траєкторії здійснюється на основі взаємопов’язаних процесів самопізнання і самоаналізу власних можливостей, бажань, самооцінювання власних вимог і вимог суспільства, що в результаті приводить до саморозвитку особистості.

2. На основі аналізу та узагальнення результатів теоретичного вивчення досліджуваної проблеми та власних напрацювань розроблено критерії визначення рівнів розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів та їх показники: інтерес до майбутньої професії, сформованість системи цінностей, наявність і знання альтернатив вибору, активність у всіх видах діяльності, вміння здійснювати самопізнання і самоаналіз, професійно-педагогічна спрямованість особистості, наявність професійних намірів і планів, що реалізуються у певній діяльності, самостійність і відповідальність за прийняті рішення. Враховано,

що розвиток професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів може бути на трьох рівнях: високий, середній, низький.

Результати констатувального експерименту дозволили виявити загалом низький рівень розвитку професійного самовизначення. Так, 8% студентів мають високий рівень розвитку, 56,5% – середній і 35,5% – низький рівень. Аналіз експериментальних даних, спостереження за роботою викладачів і студентів дозволяють припустити, що причинами такого стану розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів є недостатня інформованість студентів стосовно реформаційних процесів, що відбуваються у вищій освіті у зв'язку з підписанням Болонської угоди, недостатнє володіння студентами прийомами самопізнання, необізнаність із ситуацією на ринку праці, невпевненість у майбутньому, що породжує невміння робити вибір освітньої траєкторії та будувати реалістичні плани на майбутнє.

3. Внаслідок аналізу психолого-педагогічної літератури та даних експериментальної роботи розроблено модель професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів. Вона відображає структурно-функціональну взаємодію мети, завдань, змісту, технології розвитку професійного самовизначення, його критеріїв, показників і результату.

Основною метою експериментальної роботи є формування знань, умінь, навичок і досвіду здійснення професійного самовизначення. В основу експериментальної технології покладено такі принципи: якість особистості формується в процесі діяльності, що наближена до професійної; на кожному етапі дослідження послідовно розв'язувались поставлені завдання, що взаємопов'язані між собою, і здійснювалась реалізація виділених педагогічних умов.

Реалізація технології розвитку професійного самовизначення у студентів експериментальних груп здійснювалась у чотири етапи:

- соціально-психологічний – розвиток професійного самовизначення відбувається як педагогічний супровід;
- діагностико-орієнтувальний – розвиток має зовнішню і внутрішню форму. Внутрішня форма проявляється у саморозвитку, що є важливою складовою професійного самовизначення як пізнання власних особливостей і вимог професії;
- коригувально-адаптаційний – важлива роль належить самовихованню особистості. Особливе значення мають перші спроби у професії (перша активна педагогічна практика);
- етап узгодження особистих професійних можливостей і потреб – активізуються всі види вибору – зовнішній, внутрішній, вибір-супровід. Саморозвиток у цьому випадку є інтегративною характеристикою особистості. Компоненти розвитку присутні на всіх етапах підготовки майбутнього вчителя і професійного самовизначення, але є певні пріоритети того чи іншого компоненту.

Аналіз стану розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів на кінець формуального експерименту підтверджує, що професійне самовизначення без спеціального педагогічного впливу розвивається повільно. В результаті навчання за запропонованою технологією студенти ЕГ виявили значно вищі показники рівня розвитку професійного самовизначення. На кінець експериментального навчання високий рівень розвитку мали 29% студентів ЕГ і 8% студентів КГ, середній рівень розвитку – 51% студентів ЕГ і 54% студентів КГ, низький – 20% студентів ЕГ і 38% студентів КГ. Аналіз результатів анкетувань, бесід зі студентами, спостережень за навчально-виховним процесом свідчать, що розроблена технологія позитивно впливає на розвиток умінь студентів здійснювати самопізнання, самоаналіз; прагнення до саморозвитку, професійної самореалізації; студенти стали більш впевнені при виборі подальшого освітнього шляху, більш реалістичні у побудові професійних планів на майбутнє, враховуючи власні особливості, вимоги професії, ситуацію на ринку праці. Отже, зіставлення проаналізованих результатів, отриманих у кінці формуального експерименту в КГ та ЕГ, з даними констатувального експерименту підтверджує ефективність розробленої технології розвитку професійного самовизначення.

Наукова гіпотеза підтвердилась: рівень розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів підвищиться за наявності спеціальної технології розвитку професійного самовизначення студентів – майбутніх учителів початкової школи, розробленої з урахуванням умов:

- цілісність професійної підготовки як єдність навчальної, виховної діяльності студентів, орієнтованої на об'єкт професійної діяльності вчителя, через інтеграцію змісту професійно орієнтованих дисциплін;
- спрямованість професійної підготовки та діяльності викладачів ВНЗ на розвиток професійного самовизначення;

- формування у майбутніх учителів початкових класів потреби у професійному самовизначенні, оволодіння студентами навичками самопізнання, знаннями про ступеневу підготовку, наявність альтернатив вибору освітньої траєкторії.

4. За результатами дослідження підготовлено такі практичні рекомендації:

- 1) на рівні Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України:
 - актуалізувати у загальноосвітніх навчальних закладах профорієнтаційні спецкурси з метою ознайомлення старшокласників з навчальними закладами, умовами прийому, особливостями навчання, вимогами тієї чи іншої професії;
 - запровадити для вступу до педагогічних ВНЗ професійний відбір з метою попередження компромісного вибору професії;
 - використати основні результати дослідження для ефективного удосконалення наукового та науково-методичного забезпечення профорієнтаційної роботи з різними соціальними групами і віковими категоріями населення з урахуванням їх специфіки, що сприятиме вирішенню завдання поліпшення професійної орієнтації населення, над яким працює Академія педагогічних наук, згідно з Концепцією державної системи професійної орієнтації населення, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2008 р.
- 2) на рівні вищого навчального закладу:
 - внести в зміст психолого-педагогічних дисциплін питання, що пов'язані з професійним самовизначенням студентства в умовах багаторівневої системи освіти;
 - психологічним службам ВНЗ проводити діагностичні зрізи для виявлення мотивації вибору навчального закладу, задоволеності зробленим вибором, студентів, які зробили компромісний вибір професії, і проведення з ними відповідної корекційної роботи; за відсутності психологічних служб таку роботу можуть проводити куратори;
 - активізувати роботу кураторів щодо розвитку професійного самовизначення в позанавчальній діяльності шляхом проведення бесід, зустрічей з учителями початкових класів, випускниками факультету.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання: мотивація вибору ОКР, професійна самореалізація учителів початкових класів, які мають ОКР „бакалавр”, „магістр”, розвиток професійної самооцінки майбутніх учителів початкових класів, професійний саморозвиток майбутніх педагогів, попередження компромісного вибору професії.

Основні положення дисертації відображено у таких **публікаціях** автора:

1. Шагро О.Ф. Свобода вибору як один із засобів професійного самовизначення студентів / О.Ф.Шагро // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – Випуск 6 (45). – Полтава 2005. – Серія „Педагогічні науки”. – 320с. – С.201-208.
2. Шагро О.Ф. Професійне самовизначення студентів педуніверситету / О.Ф.Шагро // Науковий Часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: Зб.наукових праць. Випуск 2. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 218с. – С.203-207.
3. Шагро О.Ф. Професійне самовизначення майбутнього вчителя початкових класів як психолого-педагогічна проблема / О.Ф.Шагро // Ціннісні пріоритети освіти в XXI столітті: орієнтири і напрямки сучасної освіти: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 2-5 жовтня 2005р., м. Луганськ. – Частина 2. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 270с. – С.18-29.
4. Шагро О.Ф. Правильний вибір професії як одна з умов формування творчого фахівця в галузі освіти / О.Ф.Шагро // Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів: Матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2005. – 228с. – С.18-21.
5. Шагро О.Ф. До питання про професійне самовизначення студентів педвузу / О.Ф.Шагро // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції „Підготовка вчителя початкової школи в умовах нової парадигми освіти” 1-2 квітня 2004 р., м.Київ. /Укл. Л.Л. Макаренко, М.С. Севастюк, О.П. Симоненко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 298с. – С.181-184.
6. Шагро О.Ф. Болонський процес і професійне самовизначення майбутніх учителів початкових класів / О.Ф.Шагро // Міжнародна науково-методична конференція „Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів у контексті Болонського процесу”, 3-5 листопада 2005р., м.Чернівці, Науковий Вісник Чернівецького університету. Вип.295: Педагогіка та психологія: Збірник наукових праць. – Чернівці, „Рута”. – 2006. – 215с. – С. 179-186.

7. Шагро О.Ф. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до вибору освітньої траєкторії / О.Ф.Шагро // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 38. Серія: педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – № 38. – 278с. – С.104-108.

8. Шагро О.Ф. Професійні наміри і плани як складова професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів / О.Ф.Шагро // Школа першого ступеня: теорія і практика: Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Випуск 17-18. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 336 с. – С.224-232.

9. Шагро О.Ф. Визначення структури професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів: теоретичний аспект / О.Ф.Шагро // Наукові записки: збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. / Укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко. – Вип. (LXII) 62. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С.216-224.

10. Шагро О.Ф. Можливості побудови освітньої траєкторії майбутніми фахівцями у галузі освіти / О.Ф.Шагро // 85 років освітнього шляху. Сторінки історії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (5-6 жовтня 2006р.). – Хмельницький: редакційно-видавничий відділ ХГПА, 2006. – С.163-167.

11. Шагро О.Ф. Побудова освітньої траєкторії майбутніми учителями початкових класів: результати експериментальної роботи / О.Ф.Шагро // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 10. – Глухів: ГДПУ, 2007. – 220с. – С.47-53.

12. Шагро О.Ф. Мотивація вибору професії як необхідна складова формування професійної спрямованості майбутніх учителів початкових класів / О.Ф.Шагро // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 47. Серія: педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2007. – № 47. – 208с. – С.38-42.

13. Кисла О.Ф. Поради першокурснику (на основі ознайомлення з нормативно-правовими положеннями вищої школи): [навч.-метод. посіб.] / О.Ф.Кисла. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2008. – 52 с.

АНОТАЦІЇ

Кисла О.Ф. Особливості розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Київ, 2008.

Дисертація присвячена науковій проблемі професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в ситуації вибору освітньої траєкторії. Доведено, що підвищення рівня професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів залежить від наявності спеціальної технології розвитку професійного самовизначення студентів – майбутніх учителів початкових класів, розробленої з урахуванням умов: цілісність професійної підготовки як єдності початкової, виховної діяльності студентів, орієнтованої на об'єкт професійної діяльності вчителя, на основі інтеграції змісту професійно орієнтованих дисциплін; спрямованість професійної підготовки та діяльності викладачів ВНЗ на розвиток професійного самовизначення; формування у майбутніх учителів початкових класів потреби у професійному самовизначенні, оволодіння студентами навичками самопізнання, знаннями про ступеневу підготовку, наявність альтернатив вибору освітньої траєкторії.

Розглянуто сутність і зміст професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів. Визначено компоненти даного феномену: мотиваційно-ціннісний, оцінно-змістовий, діяльнісний, а також критерії та показники. Розкрито функціональне значення освітньої траєкторії для професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів впродовж життя.

Розроблено та експериментально перевірено модель професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів. Визначено методики дослідження розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів, розроблено експериментальні заняття. Створено практичні рекомендації щодо успішного розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: професійне самовизначення, освітня траєкторія, вибір, бакалавр, спеціаліст, магістр, Болонський процес.

Кислая О.Ф. Особенности развития профессионального самоопределения будущих учителей начальных классов в условиях уровневой подготовки. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Институт педагогического образования и образования взрослых АПН Украины, Киев, 2008.

Диссертация посвящена научной проблеме профессионального самоопределения будущих учителей начальных классов в ситуации выбора образовательной траектории. Доказано, что повышение уровня профессионального самоопределения зависит от наличия специальной технологии развития профессионального самоопределения студентов – будущих учителей начальных классов, разработанной с учётом условий: целостность профессиональной подготовки как единство учебной, воспитательной деятельности студентов, ориентированной на объект профессиональной деятельности учителя, на основании интеграции содержания профессионально ориентированных дисциплин; направленность профессиональной подготовки и деятельности преподавателей ВУЗ на развитие профессионального самоопределения; формирование у будущих учителей начальных классов потребности в профессиональном самоопределении, овладение студентами навыками самопознания, знаниями об уровневой подготовке, наличие альтернатив выбора образовательной траектории.

Профессиональное самоопределение рассматривается как непрерывный процесс на протяжении профессиональной жизни. Определено функциональное значение образовательной траектории для профессионального самоопределения будущих учителей начальных классов. Под образовательной траекторией рассматривается возможность студента на основании выбора определять свой образовательный путь, удовлетворять потребности в образовании, в получении квалификации в выбранной сфере, в интеллектуальном, физическом, моральном развитии с учётом сформированности интересов и склонностей, спроса на рынке труда, самооценки возможностей.

Исследовалось развитие профессионального самоопределения студентов в направлении выбора образовательно-профессиональных программ „бакалавр” - „специалист” - „магистр”.

Теоретический анализ отечественной и зарубежной литературы по данной проблеме дал возможность проанализировать и определить суть понятия „профессиональное самоопределение будущих учителей начальных классов” как длительный процесс развития отношения к будущей профессиональной деятельности и к себе как профессионалу. Содержательным наполнением исследуемого феномена являются действия молодого человека по самоанализу, самопознанию, самооценке способностей и ценностных ориентаций, это действия по осознанию степени соответствия собственных возможностей требованиям выбранной профессии, действия по саморазвитию способностей и возможностей с целью достижения более полного соответствия себя относительно выбранной профессии и профессии – относительно своих способностей, интересов.

Разработана структура и критерии профессионального самоопределения будущих учителей начальных классов. Выделено такие компоненты: мотивационно-ценностный, оценочно-содержательный, деятельностный. Определены критерии: интерес к будущей профессии, сформированность системы ценностей, наличие и знание альтернатив выбора, активность во всех видах деятельности, умение осуществлять самопознание и самоанализ, профессионально-педагогическая направленность личности, наличие профессиональных намерений и планов, самостоятельность и ответственность за принятые решения. Показатели, разработанные на основе их содержания, свидетельствуют о факте сформированности у студентов профессионального самоопределения.

Выявлены уровни развития профессионального самоопределения (высокий, средний, низкий). Как показали результаты, уровень развития профессионального самоопределения в определённой части студентов, принимавших участие в исследовании, высок.

Практически реализована модель профессионального самоопределения будущих учителей начальных

классов. Разработаны и апробированы экспериментальные занятия на основе интеграции.

Проведенное исследование не исчерпывает всех аспектов проблемы. Перспективными являются разработки таких проблем: исследование мотивации студентов, которые поступают в магистратуру, пути профессиональной реализации магистров, пути предупреждения компромиссного выбора профессии.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, образовательная траектория, выбор, бакалавр, специалист, магистр, Болонский процесс.

Kysla O. F. Characteristics of development of professional self-determination of the future primary school teachers under the conditions of step training. – Manuscript.

The thesis for a Candidate's degree of education science in specialty 13.00.04 – theory and practice of professional education. – The Institute of the pedagogical education and adults' education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2008.

The thesis covers the science problems of professional self-determination of the future primary school teachers in the situation of education trajectory choice. It is proved that the increase of the professional self-determination level depends on the availability of special technology of the future primary school teachers' professional self-identification. It is developed including some conditions: the integrity of professional training as the unity of educational, upbringing students' activities oriented on the object of teachers' professional activity on the basis of combination professionally oriented subjects' content, high school teachers'; the necessity in professional self-identification, the development of students' skills in self-knowledge, knowledge about level training, and alternative ways of educational trajectory.

The main point and content of professional self-determination of the future teachers of primary school have been considered. The components of this phenomenon have been identified: motivational – value, estimating – semantic, approach, criteria and activities. Functional meaning of education trajectory for professional self-determination during whole life of the future teachers of primary school has been discovered.

The theory model of professional self-determination of the future teachers in primary school has been developed. The most important issues of this model have been examined experimentally. The methods of professional self-determination research of the future primary school teachers have been chosen, experimental training has been developed. Practical advices about successful development of professional self-determination of the future teachers of primary school have been made.

Key words: professional self-determination, education trajectory, choice, bachelor, specialist, master, Bolognese process.